

Trávníček, František

## Citoslovce onomatopoická, citová a vybízecí

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I, Věty interjekční*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1930, pp. [17]-42

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118764>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

## A. Citoslovce onomatopoeická, citová a vybízečí.

### Větná platnost.

6. Ze všech citoslovceí sem hledících mají větnou platnost nejčastěji objektivní citoslovce onomatopoeická.

1. Velmi hojně doklady toho shledáváme v mluvě lidové. Na př.:

Hejda ůzal hrudu a *bác* mñe\* do zad Kubín Klads. I, 8; přiletím k pazderňi, *bác* na dveři Kašik 146; běží, běží a najednúc *bác* do blata Bartoš D. I, 192; vzál jé (hrnec) a *bác* s něm du kameňi Hors.; chytł kameň a *bác bác* pokaždí do vrat Slavkovs.; teď všecy hospodáři . . . zabíjej krávy, dycky *pác* a uš se válela Kubín Záp. 257; zebrał kamen a *pác* do toho vohínka Hošek Uk. 64; leža sem si namířil flintu proti němu (ptáku) do vrchu a *pác* na něj tamt. 74; jeden po druhém *pác pác* do té vody Slavkovs.; z ničeho nič tabula v okně *břink* Bartoš D. I, 192; skučil k němo a *břink* hu pu hobě Hors.; uchýtił mēch a *súst* ho Folprecht 56; namíří a *švác* tamt.; namířil si a *šváz* ho pot kolena Slavkovs. chyt ho (kozla) za chlupy za řbet a *prásk* kozlem z dvojích schodů dolů Hošek Polens. 147; *prásk* ho za tylo »udeřil« Bartoš D. I, 192; vzal tu a *křáp* s tém Hors.; *křáp* hrcem o zeď Bartoš l. c.; hazał, hazał a naraz *křab* do okna M.-laš.; vůl do něj *dus*, beran do něj *dus*, rozuteklo se to ůšeno Kubín Klads. I, 18; vzál łopatu a *chláp*

\* O transkripci dialektických textů připomínám toto. Palatální souhlásky *ď ě ů* označuji háčkem vždy; píši tedy *ďivađlo, řisć, řigđo*, takže *di ti ni* jest čísti s *đ t n* nepalatálním (*do tí doby, okno je zamazaní, rozbití*). — Samohlásku *i* vzniklou úžením z *é*. označuji *í*; sr. uvedené příklady. — Ponechávám etymologický pravopis *i* a *y* (*řito, řito — syn., bývat*), protože velmi často neznáme kvalitu *i*-ových hlásek. — Píši *svět, běhat* atd., nikoli *svjet* atd., protože je psaní *vě* atd. zcela jasné. — Místo *dz* a *dě* píši *z* a *ž*. — Jinak zápisy svých pramenů neměním, ač jsou často nedokonalé nebo snad i chybné, neboť nezřídka není zřejmé, jaký je stav v příslušném nářečí.

ho po zádoch Bartoš l. c.; sedlák pachotka *chlóp chlóp* tamt.; vošek sa otočil a *géc* ho »trkl ho« tamt.; Michal... vzal hrst písku a *třesg* do vokna Kubín Záp. 129; sednú na ňe (koně) a jedú tak vedľe potoka a v potoku *mlásk mlásk*\* a koňe začaly utíkať Kašík 101; hastrman *žbluňk* do vody Bartoš D. I, 192; von ho chyt za hlavu a za nohy a *hop* s ňím do hrobu Kubín Záp. 368; Honza zaseje přide, a najednou *hup*, už byl tam tamt. 123; u nás si vodočřel (člověk) a *hup* na chalpu Kubín Klads. I, 124; a vono (děcko) *škrk* dule, a jak tancovalo . . . , tak tancovalo Tvrký 111; zľoděj skók a *škrk* ven Bartoš D. I, 192; nemáte-li ešte dost, *šups* s vámi do kabely Kubín Záp. 512; chytl to a *šup* s tem pot kabát Slavkovs.; utíkal a *šóp* na hůru tamt.; synek vzał łopatu a *šup* starum babum do peca Stavař 96; popadnuť mých a *šup* s tym oknem ven tamt. 60; toho venku soft zmát a *bums* do kříkopa Kubín Klads. I, 43; pupadl já a *bum* s ňém vu zem Hors.; narase (= na raz se) zašmatľať a *bumsebu* (= *bums sebu*) do bľata M.-laš.; *ročh* sebu na leďe Bartoš D. I, 192; přileti první kulka, *gram* po tobě M.-laš.; tu ji popeř *fug* do očy Stavař 24; dyse žádně neďivál, *fók* ven Slavkovs.; zatřepať a jabka *rup rup*, hned jich befo plná zem Malovaný I, 35; jak ho drcle, on *hrbóc* do té vode a tá voda *bl bl* nad ňém tamt.; letěť po schodech a *brďuc* dolů Bartoš D. I, 192; na raz mi nohy na leďe uklizľy a *řap* sebu M.-laš.; ty tři kmotři krkačci *frrr*, jen zakrálkali a už je nebylo vidět Kubín Záp. 73; uďal se z ňí (z princezny) zlatej prsten, najednou *frrrňk*, zaletel daleko do rybňika tamt. 3; ale najedno *fř* a už bude pryč Slavkovs.; *me hr ven* a taktak, že zme utekle Malovaný I, 35; Honza ty prkínka *hrrr*, sype to do pytle Kubín Záp. 403; peňize *hrk* do země Bartoš D. I, 192; zeď *hrc* dolů Hors.; najedno *plk* (= lampa zhasla) a belu tma Hors.; *šmig, šmig*, hned byľ šátek na poľy Bartoš l. c.; *dre* a jož letěl Hors.; Tonek *vrz* Nocina do zádu a ten *bum* do vode Malovaný I, 35; on *žig* ho tém nožem, hned mu krif vaeľa tamt.; tož já po ňem skočím a *žig* ho knipem do čela Kašík 145; schyťiľ vidle a *žág* ju Folprecht 56; rozlobil se

\* v potoku a *mlásk* ů Kašíka; v prvním případě jde jistě o omyl místo *f potoku*, v druhém snad o skutečnou výslovnost vedle *mlásk*. Podobných případů je v dialektických pracích dosti mnoho. Píši zpravidla tak, jak nalézám v svém prameni.

a *myk* s tem do kótka Slavkovs.; chlap chýt ho pod krk a *myk* s ním ven Bartoš D. I, 192; Vlk *drap* vojáka za nohy a *škobrt* si s ním přes ramena Vlk Kramp. 96; vun *drap* je a nařezál mo Hors.; chlab *drab* ho pot krk a *myk* s ním ven M.-laš.; copak tu stojíte...?; počte se vořát ke mñe; ten aňi *muk* Kubín Záp. 34; stryk Luzar aňi *muk*, enem hleželi svojeho Čep 23; tá bóda *hu hu hu* Malovaný I, 35; koukne, takoví černí kuřátko *ňauk, ňauk*, na ňej tam ňaukalo Kubín Záp. 397; vono ňic, jen *pf, pf*, prskalo to tamt.\*.

2. Hojně jsou onomatopoické interjekce v dětské mluvě: *baf* nebo *haf* = někdo, něco dělá *baf, haf, štěká* nebo pes *štěká*; *bác* = udělalo to *bác*, svalilo se to; *mú* = mučí; *bú* = bučí; *duc* (*berany duc*) atpod.

3. V novém jazyce spisovném se vyskytují objektivní citoslovce onomatopoická zřídka; jen v literatuře krásné, když auctor úmyslně zabarvuje svou mluvu lidově, když se vyjadřuje vzrušeněji, než bývá zvykem. Na př.: na zásplí kroků zvuk | a na okénko *ťuk ťuk ťuk* Erben, Svateb. košile; a tu na dvěře *buch buch buch* tamt.; o pálnoci *buch buch!* zase | na ty dvěře zpukřelé Erben, Vodník IV; a před chalupou s koně *hop!* | a na chaloupku: *klop klop klop* t. Zl. kolovrat; *Cvak!* Na rameni ucítil lehké udeření (= udělalo to *cvak...*) Čech Vybr Sp. III, 60; na ten okamžik číhal Dedan a *fuc*, juž byl venku na svobodě Stašek Sebr Sp. IV, 226; přiletěli čmeláci, *bz-bz-bzz-z* »zabzučeli« Mrštík Pohád. 334.

I v jazyce staročes. je tomu tak. Gebauer uvádí v Hist Ml. IV, 16—17 tyto doklady: paní hned *prask* jím pod samú lavici Pís. XV. stol.; s neforemnou pannou, *fuk* s ní do kláštera Lomn. Jg.; tobě z aust a nám mimo uši *šaušt* Rokyc Kl. 175<sup>b</sup>; vstana *třesk* ho v líce t. 87<sup>b</sup>.

4. Větný význam citoslovcí je patrný především ze smyslu; na př. (*vzal to a*) *bác s tím* znamená totéž jako *bácl s tím, mrštíł*. Dále z té okolnosti, že mezi citoslovcem — buď samým nebo i s tím, co k němu náleží — a mezi následující nebo předcházející větou slovesnou bývá buď pauza nebo spojka, nejčastěji *a*; srovn. doklady sub 1—3. Chovají se tedy citoslovce jako věty slovesné, t. j. mají

\* Několik dokladů má Gebauer v Hist Ml. IV, 16 a Zubatý ve Věstn ČAkad. X, 527.

větnou platnost, jsou to věty. To platí také o případech, kde jsou jen věty citoslovné: *tá bóda hu hu hu a me hr ven* Malovaný I, 35; *chýt ho pod krk a myk s ním ven* Bartoš D. I, 192 (srovn. v § 10).

5. Příklady uváděné sub 1—3 ukazují, že se citoslovce rovnají významem slovesům; jako ona tvoří buď věty podmětové nebo bezpodměté. Tak se na př. *on bác s tím o zem* shoduje s podmětovou větou *on s tím mrštil o zem*; *najednou bác (a okno se rozbilo)* znamená »najednou (to, cosi) udělalo bác« a je to formálně bezpodmětá věta neutrální jako *v hodinách hrklo\**. Je velmi podobno pravdě, že je tento druhý význam původní. Teprve časem nabývala citoslovce povahy jiné, podmětové: *on bác na zem* »spadl, svalil se«, *on bác s tím* »mrštil s tím« atpod. S tím souvisí také vyjadřování předmětu: *bác s tím, bác do toho, bác ho* atd.

Po obojí stránce jde u citoslovcí o vliv sloves, od nichž se citoslovce lišila jen tvarově, výrazovou schopností, nikoli funkčně, svou platností. Od tohoto stavu je jen krok ke vzniku skutečných sloves *bácnouti, pácnouti* atd. (§ 10).

7. Ze subjektivních interjekcí mají v historické době plný větný význam interjekce vybízecí.

1. Je to především *na*. Protože s ním souvisí *na-li, na-le* (§ 17), lze z toho souditi, že mělo *na* původně deiktický význam »hle« \*\*, z něhož se přirozeně vyvinul význam »vezmi si«; srovn. Zubatý I, 221—222. Jde o vybízení, aby si oslovená osoba vzala něco od mluvící osoby, tedy o nabízení a mohli bychom mluvit o významu nabízecím. Srovn. i dále laš. *na*. Deiktický význam »hle« obsahuje také vybízení, ale jen ke zrakové představě. Z něho snadno vzniká rozšířením vybízení k jiné činnosti. Srovn. v § 61 a 63e.

Ve větné platnosti vyskytá se toto citoslovce hojně po celou dobu historickou; na př. novočes.: *na* a *kup si něco*; *tu máš, na*. Tyto a podobné příklady se vyskytují v jazycích spisovných i v nářečích. Jsou i doklady staročes.: *chlape, na, jez!* Trist. 342; když

\* O těchto bezpodmětých větách máme znamenitou — třeba spíše jen programovou — studii Zubatého v KZ. XL, 513 sl. Srovn. v § 49 sl.

\*\* Deiktický význam je možná také v *na (ná)* a *na-j*, jímž se tvoří superlativ: *naj-lepší* = původ. »hle, lepš« (Zubatý I, 223). K superlativům s *na-*, *ná-* srovn. Gebauer HistMl. IV, 204 a Slovn. II, 437.

Geneticky náleží tedy *na* do skupiny B (§ 17 sl.).

nechceš beze mne jíti, *nař* prsten mój Baw. 9<sup>b</sup>; *na* a vezma dajž chudým »accipe et da« Otc. 424<sup>b</sup>. Doklady Gebauerovy ve Slov. I, 436—437. Nebo: *nař* penieze za knihy »ecce, accipe pretium« Otc. B 55<sup>b</sup>. *Nař* vzniklo z *na-ti*; *-ti* je t. zv. ethický dativ od zájmena 2. os., jenž se vyskytuje hojně v citoslovceích *nali-ti* (*-ť*), *to-ti* (*-ť*) a j. a jenž byl v jazyce starším vůbec velmi častý (Gebauer HistMl. IV, 389). Je to od původu dativ plného významu = *tobě*, *pro tebe*\*, časem vybledlého v partikulový.

Vedle *na* je plurálová forma *nate*; o ní v § 12.

Nesouvisí s *na* citoslovec *ná*, neboť vzniklo z *no-a* (§ 7s).

V nářečí h.-ostr. se vyskytá *na* v jiném významě než »vezmi si«; na př.: *na řeči*, čímume co pic Loriš 56; *na, řeku*, tuž pujdu tamt. Jde tu o význam »no, no tak«: no, řekni (měl jsi říci), (že) nemáme co píti; no tak pravím, (že) pujdu. Tento význam se zdá ukazovati k *ná* z *no-a*; za ně bychom však čekali *no*, protože se *á* změnilo v tomto nářečí v *o* (*dobro voda* atpod.). Ledaže by šlo o velmi pozdní vývoj staršího *no-a*, kdy se už *á* neměnilo v *o*, t. j. kdy už byly veskrze krátké samohlásky, nebo že se *no-a* změnilo v krátké *na*, jako na př. *a ono* > *ano*. Je tuším dobře možné vycházeti z původního *na*, jehož deiktický význam silně vybledl asi jako v *to* (§ 45).

2. Druhé vybízeční citoslovce sem hledící je *nu*, *nuže*, *nuž*, *nuž-se* (*-sé*).

Řadu dokladů staročeských uvedl Hujer v LF. XXXI, 469 a XL, 280—281. Na př.: sv. Petr protřev sobě voči i *nuže* na Paška, počne se s ním hanebně trhati FrantPr. 4<sup>b</sup>; aby natepúce bromađu, ano jim krev zbitých na sudliciech, *nuže* (psáno *-lie*) k oltári k tělu božímu ChelčPař. 157<sup>a</sup>; ten sedlák nechav oslice, *nuže* on na pannu Ezop 29<sup>a</sup>; nenalezše jeho na tom miestě, kdež sú jeho odešli, *nuže* (psáno *-lie*) do háje hledajíce jeho Mand. A 206<sup>b</sup>1.

V novém jazyce se vyskytá naše interjekce hojně, ale ne ve všech nářečích a dosti zřídka v plné větné platnosti. Není na př. v nářečí hors. a ani v Čechách není nijak častá, místy pak se jí

\* Tento význam pochopíme, hledíme-li k původní podobě případů typu *nař knihu* a také k původnímu deiktickému významu interjekce *na*, totiž *na, ti kniha* »hle, tobě kniha« (§ 9i). Srovn. rus. на тебе моя . . . сабля (v pozn. § 9i), kde je plný tvar *tebě*; a srovn. i *to-ti* (*aj tot*) »hle tobě« v § 45z pozn.

asi vůbec neuzívá. Běžná je v obou jazycích spisovných, místy v m.-slovenštině a v slovenštině. Větnou platnost má v případech, jako: *nuže?* »co teď? atp.«; *nuže*, s chutí do toho; *nu*, Mařenko! Hejbej sebou Klicpera Sp. I, 31; *nuže*, jak se Vám líbí stinný tento útulek Čech VybrSp. IX, 245. Častěji ztrácí větnou platnost a stává se někdy jen partikulí; srovn. v § 15.

V novém jazyce má *nu* atd. význam vybízecí nebo imperativní, asi jako *no tak!*, kdežto v dokladech ze starého jazyka jde o praeteritální význam »pustil se, vrhl se«, nebo pustili se atp.«. Po této stránce se *nuže* shoduje s interjekcemi onomatopoeickými (*bác* = *bácl*). Takový poměr, jako je mezi staročes. *nuže* a novočes. *nu* atd., shledáváme na př. u citoslovce *hr*; říkáme nejen *hr na ně*, t. j. ve významě vybízecím »pojďme na ně atp.«, nýbrž i *popadli, co mohli, a hr na ně*, t. j. ve významu praeteritálním »udeřili na ně«.

Velmi se podobá pravdě, že je *nu* od původu interjekce deiktická (»hle«), jak se zdá svědčiti spojování s deiktickým neutrem *se* (*nu-se, nuže-se*). Její význam v jazyce starším bychom snadno pochopili právě ze smyslu deiktického vycházejíce z případů, jako: a on s svými obrátiv koně *nuže pryč a oni po něm* Troj. (Hujer). Původní smysl byl: on obrátiv koně, *hle pryč!*; *pryč* je nominální věta, jako na př. novočes. (*nic neřekl a*) *tentam*, která splýnula s interjekční větou *nuže*. Tento spojený výraz nabyt významu asi »utekl, odešel. . .«. Z takových případů se *nuže* šířilo i jinam, kde původně nebylo možné, a nabývalo i poněkud jiného významu (»vrhnouti se a pod.«). Ostatně nelze vylučovati možnost, že v různých původních případech dostávalo naše citoslovce různé významy. Srovn. v § 72<sup>a</sup>.

Původní podoba našeho citoslovce je beze vší pochyby *nu*, ač se v češtině vyskytá dosti zřídka (srovn. i § 15<sub>1</sub>); je však zaručena jinými slovans. jazyky, na př. pols. *nu* (Hujer LF. XL, 281) a rus. *ну*\*. V jazyce starším je doložena ve spojení *ej-nu: ejnu, hleď již, nebeský otče* Kruml. 372<sup>b</sup> (Gebauer Slovn. I, 374). *Nuže* má partikuli — od původu asi citoslovce — *že*, která se nejčastěji vyskytuje v apokopované podobě *-ž*; srovn. *kdyže* > *když, aže* > *až* atd.

\* Spojením se zájmenem *se* vzniklo *нусе*, apokopou *нусь*. Že by to bylo z *ну сударь*, jak se vykládá, je velmi málo podobno pravdě.

(§ 19<sup>a</sup>). Staročes. *nužse* vykládá Hujer l. c. 281 jako *nuž* a citoslovce *se*, o němž bude řeč v § 60; jde tedy o takové spojení dvou citoslovcí — nebo je-li *že* od původu citoslovce, tří —, jako je staročes. *seova* a *zdeše*. V LF. XXXI, 469 vyslovil Hujer mínění, že je ono *se* reflexivum *sě*, ale v LF. XL se tohoto výkladu vzdal. Není však tuším zcela nemožný. Nemyslím arciť, že by bylo reflexivum vzniklo tak, že »místo slovesa reflexivního položena je ve větě interjekce, ale reflexivum zůstalo«, nýbrž že je tu citoslovce *nu* od původu, ale vlivem reflexivních sloves, jako *pustiti se*, s nimiž se shodovalo významem, dostalo *sě*. Docela podobný případ je slovens. sekundární citoslovce, od původu nominální věta, *hore-sa*, *hor-sa* »vzhůru« atpod. (§ 77<sup>a</sup>). Dále by bylo možné dovolávati se toho, že citoslovce vlivem finitních sloves vyjadřují předmět: *bác s tím*, *prásk ho* atpod. (§ 91). Pro výklad o reflexivu se zdá svědčiti i psaní *lie*. To arciť samo o sobě neznamená mnoho, protože jde o doklady z pozdějších textů, kde se psává nezřídka *ie*, *ye* místo *e*. Snad je *-se* původu někdy toho, jindy onoho.

Dnes se *nužse* nevyskytá nikde. To lze vykládati tak, že bylo vedle sebe *nuže*, *nuž* a *nužse*, časem pak zobecněla podoba bez *-se*\*.

V slovenštině se vyskytá vedle *nuže*, *nuž* i *nože* (Kálal); vzniklo asi podle *no*, které mívá podobný význam jako *nuže* (viz sub 3).

3. Další vybízečí citoslovce je *no*. Vzniklo až v pozdější době historické dekomposicí z *ano* (Zubatý LF. XXXVI, 235 pozn.), jež povstalo z *a-ono* (§ 21 sl.). Větnou platnost má v případech jako: *no*, *no!* (když učitel vybízí žáka, který nesměle odpovídá, apod.); *no*, *jen tak!*; *no*, *jen dál!*; Počuješ otec? *No?* Timrava ChudRod. 3 apod. Dále v jiných významech, jednak »snad ne, nevím atp.«, když vyjadřujeme pochybnost, jednak když vyjadřujeme podiv nebo nevoli; na př.: už prý je to všechno hotovo; *no no!*; — on to nechce udělat; *no no!* Nejčastěji ztrácí *no* větnou platnost a stává se jen částí následující věty; srovn. v § 15<sup>a</sup>.

Podle vzniku našeho citoslovce se lze domnívati, že jeho uvedené významy vznikly oslabením a jinými změnami z původního

\* Byl by možný také tento výklad: *nužse* se změnilo apokopou v *nužs* a to dalo míšením sykavek *nuž*. Podle případů typu *mužský* > *muský* však čekáme *nus*. Ledaže podle *nuže*, *nuž* míšení sykavek šlo jinou cestou. Pak by v *nuž* vézelo jednak původní *nuže*, jednak *nuž-se*, *nuž-s*.



významu deiktického »hle«, který někdy dosti dobře proniká; na př. *on to nechce udělat — no no!* = »... — hle, hledme ho, podívejme se na něj«.

4. Jiná vybízecí citoslovce, jichž se užívá ve větné platnosti, jsou tato: *pst* nebo *pšt* »tíše, buď, buďte potichu ap.«: teď na chvílku *pst*, sic se vyspíme všichni na pryčnách (= budeme zavření) Stašek Sp. V, 93; — *pr*, *př* nebo *ou*, *ouha* (*ouhá*) »zastav se, zastavte se« (volání na tažný dobytek); *vje*, *vje*, *hijé*, *hí* atpod. »jed, jedte«; *hat*, *hot* atp. (povel k jízdě na pravo), *čehý*, *čihý*, *tihý*... (povel k jízdě na levo)\*. Náleží sem dále volání při odhánění slepic, hus a prasat: *š* nebo *šo* nebo *išoha*, *išoha šo* (slavkovs.); *haj*, *háj*, *haj háj*\*\*; *huš*. A povel k uhnutí dobytka *hoj*, *hój* nebo *huj*, *húj* (hors.).

U Timravy DedinsPov. 118 se čte *čit* »pst«: »Čít!“ zavracia ju Hagarcovka. »Dievča mi zoženies. Minúta, ako zaspalo“ (»usnulo«).

5. Nepříliš často mají větnou platnost citoslovce citová.

Na př.: *ba* »je to pravda«; *br*, *bř* »je mi zima, to je zima«; *fuj* »je to ošklivé, zapáchá to atp.«; *hm* »to je divné«; *ó já* »je zle atpod.«. Je to tehdy, když vyjadřujeme svůj pocit jen interjekcí: *br*, *fuj* atd.; nebo když slyšíce o nějaké nehodě prohodíme *ó já* atpod. Častěji ztrácejí tyto interjekce větnou platnost a stávají se částí následující věty; srovn. v § 16.

8. Všechna citoslovce uvedená v § 6 a 7 se shodují svou větnou platností; ale podle toho, kdy se jich užívá jako vět, lze v nich zřetelně rozlišovati dvě skupiny. Do první patří všechny objektivní interjekce onomatopoické (§ 6) a ze subjektivních staročes. *nužse* (§ 7<sub>2</sub>). Vyznačují se tím, že jich lze užívatí nejen v přímém hovoru, v dialogu (*bác s tím!* »bácní s tím«), nýbrž také, a to hlavně, ve vypravování, v reprodukci hovoru: *vzal kámen a bác*

\* O významové kvalitě a o původu těchto povelů viz výklad v NŘ. II. 284—286. —

Uvádí se tu z Komenského *tíhe* jako tvar asi původnější než *čehý*, *čihý*. Zdá se mi, že je to moravismus; dnes se vyskytá hojně *tíhí*, na př. v hanáčtině, ukazující na starší *tíhé*. Bartoš uvádí ve Slovn. I, 444 ze Zlínska *tíhy*. Je-li původní *tí-*, pak vzniklo *či-*, *če-* změnou *ť* v *č* (Gebauer HistMl. I, 388 sl.).

\*\* Toto *haj* je asi napodobení zvuku, který vydávají husy při odhánění; někdy se podobá syčení, někdy pak hláске *h* nebo slabice *ha*.

s ním do vody »bácl, mrštil s ním«; *nužse naň* »vrhl se naň, pustil se do něho« atpod. Tímto užíváním se rovnají úplně finitním slovesům, jak jsem připomněl o citoslovceích onomatopoických (§ 6s), a liší se od nich jen formálně, nedostatkem tvarů.

Druhou skupinu tvoří všechna ostatní citoslovce, t. j. skoro všechna citoslovce subjektivní. Užíváme jich zpravidla nikoli ve vypravování, nýbrž jen v dialogu. Řekne-li osoba A, že je něco pěkné, může osoba B vyjádřiti opačné mínění interjekcí *chachacha* nebo podobně; někdy připojujeme slovesnou nebo nominální větu, která znova a zřetelně vyjadřuje to, co interjekce. Na př.: (Jan) K službám! Račte jen být tak dobrý, milostpane, a povězte mi, kde jest můj pán? | (Zacharyáš) Pán? — *hehe!* — Vaší knížecí milosti pán? — *hehe!* | (Jan) Co vám pověděl? | (Zach.) Že jste kníže, že . . . | (Jan) A tak?? — *Hahaha!* Nikoli! Klicpera Sp. I, 34<sup>b</sup>. Nebo: Mamo, či je ten ešte tu? *Hihihí* Timrava DedinsPov. 21. Podobně: Tohle bude komedie, až to povím naší domovnici, kde ta vdaná ženská tráví večery . . . *Chachacha* Stašek Sp. XVII, 237. Nemůžeme říci na př., že *někdo s* nebo *pšt* ve významu »zvolal *s*, *pšt*, žádal ticho«, jako říkáme *on bácl s tím, on hop přes to* atpod. Nebo neříkáme obyčejně *on checheche* ve významu »zachechtal se apod.«. Lze říci *on na to jen checheche* »on na to odpověděl smíchem, smál se tomu«, ale není to způsob příliš častý. V takových a pod. případech, kde jde o referování, užíváme onomatopoického slovesa (*on se jen chechtal*), ačtiž, pokud vůbec vzniklo. K *s*, *pšt* »tíše!« sloveso nemáme; k *ha* (*haha*) má sloveso *háhat* slovenština, ale nikoli čeština; atpod., srovn. v § 10. Nebo se vyjadřujeme jiným způsobem: *zvolal pšt, řekl ha* atpod. (§ 9).

Citoslovce vybízezí pak mají význam imperativní, nikoli indikativní: *pst* = tíše!; *pr* = zastavit! atpod.

## Verbalisace.

9. 1. Pokud interjekce zachovávají větnou platnost, mají slovesný význam, slovesnou povahu; na př. *bácl!* = *spadlo to*; *nužse na Paška* »vrhl se na P.«; *pšt!* »buďte tíše«. Tu jde jednak o význam imperativní, jednak praeteritální. Někdy mívá totéž citoslovce obojí význam: *vezmi kámen a bácl s ním do vody* || *vzal kámen*

a *bác s ním do vody*. To vzniklo bez pochyby napodobením sloves. Jde tu tedy o verbalisaci, avšak formálně nevyjádřenou. Interjekce — nejčastěji onomatopoické — mívají při sobě jako finitní slovesa podmět, předmět a adverbium nebo adverbiální výraz: *on bác s tím na zem* »mrštil...«; *na knihu* atpod. To je beze vší pochyby rovněž stav nepůvodní, vzniklý napodobením sloves, s nimiž se interjekce shodují významem.

Akusativ při *na* je od původu nominativ, jenž stával vedle *na* jako samostatná nominální věta: *na, kniha!*; srovn. esl. *na ti dari mnozi* »hle, tobě mnohé dary (tu máš mnohé dary)«\*.

Nejstarší význam tohoto spojení (souvětí) byl »hle, kniha«. Srovn. u Zubatého II, 347. Podobné souvětí je *toť, člověk* »ecce homo«, jež však nabylo jiného významu (»to je člověk«); viz v § 48. Když časem ztratilo *knih*a větnou platnost a *na* nabylo významu »vezmi si, tu máš«, změnil se nomin. v akus., protože se cítil za předmět. Srovn. v § 72i. Verbalisace citoslovce *na* jde ještě dále; srovn. v § 12.

Od sloves se citoslovce odlišují jen tím, že jsou po stránce výrazové, formální nezřetelná, protože mají jen jeden tvar (*bác, ha...*); srovn. v § 3. Tuto nezřetelnost odstraňuje jazyk tím, že k citoslovcím přidává finitní slovesa, jež zřetelně vyjadřují osobu, číslo, rod, čas a způsob. Tím se verbalisace projevuje i po stránce formální, výrazové.

2. K onomatopoickým citoslovcím objektivním se přidává nejčastěji sloveso *dělati* (*udělati*). Na př.:

dybyste *na* něj (vůz) sedli, *on by s váma udělal hrrr* do pekla! Kotsmích, Rozpravy filolog. věnované J. Gebauerovi (Praha 1898), 76 (doudlebs.); *kozel udál prsk* a houp pryč Hošek Polens. 147; tak ale v deset hodin *událo to hej hej* tamt. 167; Francek *udělál haf haf* Slavkovs.; *udělál šmik šmik* a bylo to f půli tamt.; najednoťi *udělá fř* a bude pryč tamt.; (voda) hned nad ním *udětaťa bl bl bl* Malovaný I, 35; *udětaťo* na te okna *ťuk ťuk* tamt.; švihňi prutem, *udělá to švirink* Folprecht 56; parukraď *uďeťa s te fajky baf, bav* a už je ceľa jizba začmuzena M.-laš. Takovýmto způsobem lze uží-

\* Zubatý připomíná lit. *té* »na« s nomin. (nebo s akus.). Je zajímavé, že i ruština má *na* s nomin.: *на тебе моя медная, светлая сабля* »na ti (tobě)... šavle, tu máš...« Šachmatov Синтаксис 71.

vati všech onomatopoických interjekcí: *udělalo to bác, huhuhu, hř atpod.*

3. K subjektivním citoslovcím se přidávají slovesa *řici, zvolati, křiknouti* a j.; na př.: když kto hněv ukazuje *řka`bú* HusPost. 132<sup>a</sup> (Gebauer Slovn. I, 111); šiet neb baba *pokřikne hý* t. 215<sup>b</sup> (tamt. 525); styďte se, již («qui») mi *řiekajú hej hej* »euge« ŽWitth. 69, 4; rozšířili jsú na mě ústa svá, *řekli haj haj*, viděle oči naši tamt. 34, 21; *řekli haj haj* ŽPod. t.; rozšířili na mě ústa svá, *řekli hi hi* ŽKap. 34, 21; *když (někdo) die ach*, znamenie jest, že bolí Štit. ř. 168<sup>b</sup> (Gebauer Slovn. I, 6); — *Pst! zaseptala samozvaná matka* Čech VybrSp. III, 113.

Těchto opisů se užívá, jak jsem připomněl v § 8, ve vypravování, kde je právě potřeba zřetelně vyjádřiti osobu, číslo atd.

Jsou beze vsí pochyby svým vznikem předčeské. Zubatý připomíná ve VěstnČAkad. X, 527 véds. *him karōti* »dělá him, bučí« a Jiráni uvádí ve Skladbě I, 59 z lat. *mu* nebo *mut facere* »dělati mu, muk, muknouti«. Přes to však je dobře možné, že se některé interjekce verbalisovaly tímto způsobem až v samostatném vývoji českého jazyka, protože se citoslovce tvoří znova a znova. Ale i tehdy, jde-li o citoslovce poměrně mladé, je spojení typu *udělati bác* vývojově, geneticky mladší než užívání citoslovce samého (*najednou bác!, hehehe!* atpod.).

4. Dostí řídká je verbalisace citoslovečné věty záležející v přidání sponového slovesa *býti*. Je to v případech typu *on je hr, je do toho hr*. jež se vyskytají hojně v nářečích; na př.: *Vincek je hr do práce* Malovaný I, 37. Jiný příklad je tento: oňi (otec) nedale moc řeče, *oňi belc tak leda mig ho* tamt. pozn. »otec dlouho nemluvil, nýbrž hned bil«.

Původní podoba je *on hr* »on se žene (do něčeho), je horlivý atp.«; srovn. na př. *on hr na ně!, on bác do toho!* Když se časem zatemnila slovesná povaha citoslovce, jazyk ji obnovil přidáním sponového slovesa. Je tomu právě tak jako u nominálních vět: *strach > je strach* (viz II).

5. Ve všech uváděných příkladech zůstala sice původní větná platnost, ale vyjadřuje se novým slovesem, t. j. citoslovce samo větnou povahu ztratilo a stalo se jménem (§ 13 sl.).

10. 1. Dále se shledáváme s úplnou formální verbali-  
sací citoslovci, t. j. se změnou původní reflexivní podoby inter-  
jekční v plné finitní sloveso; na př.: *bác* — *bácnouti*, *pác* —  
*pácnouti*, *břink* — *břinknouti*; *duc* — *ducnouti*, *hupnouti*, *hopnouti*,  
*chňapnouti*, *fučeti*, *fuknouti*, *fouknouti*, *frknouti*, *bučeti*, *hekati*, *hrk-*  
*nouti*, *muknouti*, *prsknouti*, *ťuknouti*, *bouchnouti* atpod. Jako u sloves  
původu neinterjekčního nalézáme i zde často několik vidových a  
jiných stupňů: *bácnouti* nebo *baciti* || *bacati*; *břinknouti* || *břinčeti* ||  
*břinkati*; *fouknouti* || *fučeti* || *foukati*; *hrknouti* || *hrčeti* || *hrkati*; *bouch-*  
*nouti* || *bouchati* || *bušiti*. Hledí sem i skládání s předponami: *za-*  
*břinknouti*, *-břinčeti*, *rozfouknouti*, *vyhrknouti* atpod.

Říká se tedy: *hup na to* || *houpl na to*; *bác na dveři* || *bácla*  
*sem* (§ 2); *žblunk do vody* || *žblunkl*; *ptáček fr* || *ufrnkl* atpod. Tuto  
dvojitost nelze vykládati tak, že je tu citoslovce »místo přísudko-  
vého slovesa náležitého« (Gebauer HistMl. IV, 16), nýbrž tak, že  
je tu citoslovce od původu jako starší fáze vývojová, jako starší  
větný typ než finitní sloveso. Jen zřídka je sloveso prius a inter-  
jekce posterius (§ 76); to je však stav pozdější, vzniklý podle  
starých dvojic *bác* || *bácnouti*.

2. Vedle uvedených citoslovečných sloves, jež se vyskytují  
skoro v celém jazyce, mají některá nářečí řadu jiných sloves, dílem  
z objektivních interjekcí, dílem ze subjektivních, zejména pak z pri-  
mitivních zvuků lidských i zvířecích. Zdá se, že na východním území  
našeho jazyka jsou citoslovečná slovesa hojnější než na západním.  
Několik příkladů, z nichž některé bývají i v dialektech západních:

slovens. *achkať* »vzdychati, volati ach« (Kálal);

m.-slovens. *beblať* »nejasně mluvíti« (Kašík 89); odvozeno z *bl*  
(*bl bl bl*);

slovens. *blbotať*, *blbocať* »bublati, klokotati« (Kálal); příbuzné  
s ním je *bublati*;

hors. *brblat* »býti nespokojen, hubovati«;

slovens. *brnčať*, *brndžať* »bzučeti (o hmyzu)« (Kálal);

m.-laš. *bumsnuť* »udělati bums« (§ 6<sub>1</sub>);

„ *fikať*, *fikať* »vzlykati, říkati fi« (Kálal); m.-slovens. *fikať*,  
*fikoňiť* »stříkati« (Bartoš D. I, 159);

hors. *frfňiť se* (v jídle) »s nechutí a málo jísti« (= pražs. *nim-*  
*rat se*); odvozeno z interjekce *fr*, napodobující zvířecí frkání při

žrádle, na př. frkání koně nebo psa; je tedy příbuzné s *fr-kati*; v přeneseném významě *frřít sa s práci* (Bartoš D. I, 160);

slovens. *fufňat* »huhňati« (Kálal), odvozeno z *f* nebo *fu*, srovn. *huhňati*;

m.-slovens. *gagotat* (Folprecht 40), slovens. *gágotat*, *gágal*, *gágoriť* (Kálal) »kýhati« (o husách);

hors. *glgat* »píti (z láhve) tak, že je slyšeti jednotlivé doušky, m.-slovens. *glgat*, *glygotat* (Bartoš D. I, 159), slovens. *glgat*, *glygotat*, *glgnuť* (Kálal);

m.-laš. *grámnuť* »udělati gram«, srovn. § 61;

slovens. *hákat* »v údivu volati há, koktati« (Kálal);

m.-slovens. *helekat* »zpívati« (Kašík 92), slovens. *helekat*, *helikat* »hulákati« (Kálal)\*, h.-ostravs. *holokač* (Loriš 72);

slovens. *híhat* (*hýhat*) »vykřikovati v údivu nebo ve strachu hi, ječeti« (Kálal);

slovens. *hmkať*, *po-*, *za-hmkať* (Zubatý NR. VIII, 79 pozn.); odvozeno z *hm*;

*hojakat* Bartoš Slovn. 99 (ze Sušila) »volati hoja«;

slovens. *huhať*, *húhať*, *huhákať* »houkati« (Kálal);

laš. *hyhat* »řehtati« (Bartoš Slovn. 113); srovn. *ihá* (*ihahá*);

m.-slovens. *chachúňat sa* »chechtati se« (Bartoš D. I, 158);

č.-mor. *chramstnout*: teď dycky neco chramstlo pytel Hošek Uk. 17;

m.-slovens. *chrapiňat* »chraptivě kašlati« (Bartoš D. I, 158);

„ *chřkať* »kašlati« (Kašík 93);

čes. *chrňet*, m.-slovens. *chřňat* (tamt.) »chrápati při spaní, tvrdě spáti«;

slovens. *chúchať*, *chúkať si* (do dlaní) »foukati si do dlaní« (Kálal);

\* Zubatý v NR. VIII, 81 připomíná *helekat* z Blahoslava a z Komen-ského. Toto sloveso vzniklo z volací interjekce *hele* (Zubatý 80—81), *helikat* pak z varianty *hele*. Jiné podoby jsou *hela*, *hole*, *hale*, *hola*, *hula* a z nich vznikla sejmesa *holekati*, *halekati*, *hulákati*, známá i na západním území jazykovém, zejména poslední z nich. Volání *hele*, *hale*... bývá zváno helekání, halekání.

Zubatý (79—80) má za možné, že je *hele*, základ helekání, totožné s *hele* upozorňovacím anebo vyjadřujícím podivením, překvapením. Jehož se užívá v střed. Čechách: *hele, to je pěkné* atpod. Mně se zdá totožnost obou *hele* nepochybná.

Srovn. ještě v § 743.

odvozeno ze zvuku *chu*; sem hledí i staročes. *chuknutí* »dýchnutí« (Gebauer Slovn. I, 564) a *chukati* »po tichu mluvití, šeptatí« (tamt.) \*;

m.-slovens. *mamrat* »bručeti« (Kašík 94);

„ (*m*)*ňamčat* »mňoukati« (tamt.);

slovens. *ohkať, ochkať* »říkati och, diviti se, naříkati« (Kálal);

hors. *plkat*, m.-slovens. *plkat, plkotat* (Bartoš D. I, 159 a Folprecht Slovn. 16) »nerozumně mluvití, klepařiti«;

slovens. *štrngat, štrnkat, štrngnit* »cinkati, řinčeti, fuknouti si (a připítí)«;

m.-slovens. *lápat, tapkat, tapuškat* »tleskati rukama« (Bartoš D. I, 159).

O slovesích na *-otati* viz § 14.

3. Slovesa odvozená z onomatopoických interjekcí vyskytují se ve spisovné mluvě častěji než interjekce samy (§ 6). V novočes. jazyce spisovném jsou na př. slovesa *cinkati* (*cinknouti*), *crčeti*, *bouchati* (*bouchnouti*, *bušiti*), *bručeti*, *bučeti*, *bzučeti*, *foukati* (*fouknouti*, *fučeti*), *frkati* (*frknouti*), *hekatí* (*heknouti*); *hrkati* (*hrknouti*, *hrčeti*), *hučeti*, *kvákati*, *kýhati* (o husách), *sípati*, *syčeti*, *lukati* (*lúknouti*) a j. V jazyce starším shledáváme slovesa *buchnutí*, *bukati* nebo *býkati*, *fukati*, *hekatí*, *hýkati*, *chechtati se*, *chuknutí* (*chukati*) a j. (Gebauer Slovn. I), *hrkati* (Komenský Inform. 526) atpod. Spisovná slovenština je bližší lidové mluvě než čeština, protože nemá tak dlouhý vývoj.

Stav v nové i ve staré češtině lze dobře pochopiti tím, že je sloveso mluvnicky zřetelnější než citoslovce. Jdeť o vývojovou fázi, v níž je nejčastějším větným typem věta slovesná; proto se spisovná mluva vyhýbá citoslovceím, ale přejímá slovesa z nich utvořená, na nichž může vyjadřovati všechny mluvnické vztahy.

Je však tuším ještě jedna příčina, proč jsou ve spisovném jazyce častější onomatopoická slovesa než citoslovce. Ta totiž, že při slovesích zaniká nezřídka představa zvuku a proniká představa činnosti zvukem provázené. Viděli jsme to již u citoslovceí (§ 5), ale u sloves je to častější. Platí to o citoslovečných slovesích vůbec, tedy i pro mluvu lidovou. Tak *checheche* je nám nepochybné citoslovce onomatopoické, avšak odvozené z něho sloveso *chechtati se*

\* Je to iterativum z *chuknutí*, tedy vlastně »dýchati«.

cítíme často jako sloveso neonomatopoické, ve významu »vysmívati se čemu, zlehčovati co« (*chechtal se tomu*). Podobný poměr je na př. v těchto případech: *fr* || *frknouti* (*vězeň ufrkl* = utekl, prchl); *hu* || *hučet do někoho* = přemlouvati, slovens. *húkal sa* »běhati se« (Kálal); *fu* || *funěti*, *nafoukaný člověk*; *mu* nebo *muk* || *už, ani nemukl* = neprojevil odpor; *kec* || *po-, za- kecati se*; *ccc* || *staročes. ckáti*, *novočes. ceknouti, cekati* (srovn. § 11s). Neonomatopoický význam mají od původu dále tato onomatopoická slovesa: *bouchnouti* = udeřiti koho; *škobrtnouti* = klopýtnouti; *z-práskati koho* = zbiti; *hanác. brínknót a lísknót (lísknót)* = dáti políček; *hors. brblat* = býti nespokojen; *bručeti* = totěž; *chňapnouti* = rychle, neočekávaně, nevybraně vzíti; *šupnouti do čeho* = rychle vléztí atpod. Po ztrátě onomatopoického významu přestávají býti tato a podobná slovesa prvkem zřejmě lidovým, jímž jsou onomatopoická citoslovce, a spisovný jazyk je podle potřeby zachovává nebo nově přijímá. Mnohá arciť zůstávají jen majetkem živé mluvy a spisovný jazyk k nim sahá jen při úmyslném lidovém zabarvení.

U některých sloves si ani nejsme vědomi jejich onomatopoického původu; příslušné citoslovce buď zaniklo nebo se vyskytá zřídka. Tak je knižní sloveso *přikvacíti* (původně *-kvácíti*) odvozeno z citoslovce *kvák*, jež se dnes nevyskytuje a není doloženo ani v jazyce starém. Tato druhá okolnost arciť mnoho neváží, protože do knižního jazyka starého pronikla onomatopoická citoslovce jen zřídka, ač je živá mluva měla aspoň v takové míře jako dnešní mluva lidová. Původní význam našeho slovesa je asi »hupnouti, spadnouti, skočiti« a proniká dosti zřetelně v staročes. *kvákniti* (nebo snad *kvakniti*). Na moravs. východě se vyskytá příbuzné citoslovce *kvjác* »bác« a jeho slovesné odvozeniny *kvjácnit, kvjácat* a j. O tom Zubatý ve SbornFil. III, 189 sl. Podle něho tamt. 200 (sl. jsou asi onomatopoického původu slovesa *chlácholiti* (= \**chol-chol-*, z interjekce \**chol*) a *chtiti, chytiti, chwátiti*. — Slovesa *ckáti, ceknouti* a *cekati* jsou — rovněž podle výkladu Zubatého tamt. 183 sl. — odvozena z interjekce *c* (*ccc*), vyjadřující podiv nebo hrůzu. V novém jazyce má asi takový význam jako *muknouti: už ani necekl* = nemukl, nepromluvil, neozval se; v starých památkách se shledává ještě význam zalíbení nebo podivu. Příslušné citoslovce se dnes vyskytuje při mlaskání a artikuluje se za vzduchového proudu vdechovaného.



Slovesa *ckátí* atd. mají arcíř *c* artikulované za proudu výdechového; v tom se tento zvuk přizpůsobil běžnému způsobu artikulace. K výkladům Zubatého bych dodal, že se v dětské mluvě vyskytá vedle mlaskavého *c* také zvuk blízký *č* nebo s ním totožný; z něho vzniklo známé *činci* »to je pěkné«, adj. *činaný* »pěkný«. — Staročes. *o-chknúti se* nebo *ocheknúti* (srovn. § 113) »osopiti se atpod.« je podle Zubatého tamt. 186 utvořeno z interjekce vzteku, kterou lze přibližně naznačiti *ch* (*chchch*). Sotva si byli staří Čechové vědomi tohoto původu. — Sloveso *ssátí* je odvozeno ze zvuku *s* (*sss*), vznikajícího při ssání\*. Ze zvuku *s* vyraženého při vzteku vzniklo slovens. *skat*, *za-skat* (*-škat*) »zasyčeti\*\*»; s ním souvisí *syčeti* a *sípati*.

Onomatopoického původu jsou leckterá jiná slovesa, třebaže nedovedeme přesně říci, jak zněl jejich základ. Snad z citoslovce vzniklo mnohem více sloves, než tušíme. Tato slovesa se tvořila jak již v dobách pradávných, tak ještě v samostatném vývoji jednotlivých jazyků, takže je velmi často nesnadno říci, z které doby to neb ono sloveso je. A právě slovesa vzniklá v dobách dávných mohou se nám dnes zdáti neinterjekčními, zejména zanikl-li jejich základ.

11. 1. V onomatopoických slovesích má interjekce nezřídka jinou podobu, než když se vyskytuje sama o sobě, ať jen jako zvuk či jako věta. Tak na př. v *hekati* je *-ati* zcela nepochybně kmenotvorné a citoslovce samo má podobu *hek*, kdežto jindy se vyskytá *he*. Tento rozdíl v hláskové podobě dobře vyložil Zubatý ve Sborn. Fil. III, 183 sl. tak, že je kmenotvorné i *-k*, t. j. že je sloveso *hekati* tvořeno z interjekce *he* příponou *-kati*, nikoli *-ati*. Jde tu bez pochyby o napodobení onomatopoických sloves, tvořených z interjekcí majících od původu *-k*, jako *kdákati*, *krákati*. Podobně je tomu u sloves *houkati* < *hou* (*hú*), *hýkati* < *hý*, *helekati* < *hele*, *frkati* < *fr*, *foukati* < *fú*, *mňoukati* < *mňou*, *býkati* < *bý*, *búkati* < *bú* a j. Toto příponové *-k* shledáváme i v odvozeninách podle II. třídy, *houknouti*, *frknouti*, *ceknouti* atd., a v slovesích III. třídy, jako *hučeti*, *frčeti*, *bučeti*, kde jde o napodobení dvojic typu *křikati* || *křičeti* (= *\*-kěti*).

Tento způsob slovesného tvoření nalézáme hlavně u citoslovce

\* Jde o sloveso praslovanské, které se přizpůsobilo hláskovým zákonům slovanským: *szsati*; *szs* je reduplikované *s*; srovn. *hehe*, *cheche* (*hehehe*...).

\*\* Zubatý v NR. VIII, 79 pozn.

končících se samohláskou nebo slabikotvornou souhláskou (*fr*, *hr*); souhláskového suffixu bylo potřetí proto, že by byla hlásková podoba typu *bú-ati* neobvyklá. U sloves z citoslovceí, končících se souhláskou nebo majících jen souhlásku (*c*), stačí vlastně suffix *-ati*; a skutečně máme na př. *ssáti* (\**s<sub>1</sub>ss-ati*), *brbl-ati*. Přípona *-kati* se u nich mohla ujmouti analogií podle sloves typu *bukati*; na př. *c-káti*, slovens. *ach-kať*, *och-kať*.

Přípona *-kati* se vyskytuje vůbec u sloves odvozených z neslovesného základu: *ty-kati*, *vy-kati*, *on-kati*, *oni-kati*. Setkáme se s ní i u sloves odvozených z citoslovceí sekundárních; srovn. § 77.

Je dilem nepochybné, dilem velmi podobné pravdě, že se hlásková podoba některých citoslovceí přizpůsobila slovesům, t. j. že dostala *-k* nebo *-č*: *mu-k* (podle *mukati*, *muknouti*), *fu-k* (podle *fukati*, *foukati*...), *fu-č* (*fučeti*), *hr-k*, *fr-k*, *tu-k*.

2. Onomatopoeická slovesa se tvoří z citoslovceí ještě jinými způsoby.

Tak z *fu* má slovenština *fu-jať* (Kálal); tu jde o suffix *-jati*, t. j. o napodobení sloves typu *krá-jať*.

M.-slovens. *chr-ňat* »chrápati« a *chachú-ňat sa* »chechtati se« je tvořeno suffixem *-ňati*; podobně čes. *chr-něti* a *fu-něti*, *fou-něti*. Dále val. *hulá-ňat* (Bartoš Slovn. 110) || čes. atd. *hulákati*; základem je citoslovce *hola*, změněné ve slovese v *hu*.

Hors. *glgat*, slovens. *glgať*, *glgotat*, *glgnúť* je tvořeno příponou *-ati* atd. z citoslovce *gl* rozšířeného kořenným *g* v *glg*-. Podobně vzniklo slovens. *gá-gať*, *gá-gotať*, *gá-goriť* a m.-slovens. *gagotat*.

O slovesích na *-otati* viz v § 14<sub>2</sub>.

3. Některá slovesa mívají v části kořenné *-u*, jež se u citoslovce zpravidla nevyskytuje: *bzu-četi* || *bz*, *mru-četi* || *mr*, *bru-četi* || *br*. Snad je to přizpůsobení původní podoby slovesům typu *fu-četi*, *bu-četi*, kde je *u* již v citoslovcei, a snad je *bzu*... hláskový variant citoslovce samého, vzniklý vedle *bz* atd. bezděčným zaokrouhlením úst jako při samohlásce *u*. Takové hláskové varianty se skutečně vyskytují; tak při pocitu tepla užíváme buď zvuku *f*, obyčejně bilabiálního (*φ*), nebo *fu*. Dvojí podobu shledáváme v stč. *o-ch-knúti se* (*ocheknúti*) || *chu-knúti* (slovens. *chúchat*). Tu je jí užito k významovému rozlišení (§ 10<sub>2</sub>).

Něco podobného je ve dvojici *sykati*, *syčeti* atd. || slovens. *za-skať* (-*sskať*) »zasyčeti«. Jde tu o citoslovce *sy* (*si*) a *s*.

Jiná hlásková modifikace původní citoslovné podoby je v slovesích jako *očeknutí* *sě* a *ceknouti*, *cekati* (*ani necekal*). Tu jde o něco jiného: původní podoba *cknůti* a *chknůti* se změnila v *cek-* a *chek-* podle tvarů *cekl*, *chekl*..., jež zase vznikly podle neinterjekčních dvojic s kořeným jerem *dchnůti* (\**dъch-*) || *dechl* (\**dъchlъ*), *schnůti* || *sechl* a j. I vyrovnání *cekl* || *cknůti* > *cekl* || *ceknůti* má vzor v slovesích neonomatopoických: *dechl* || *dchnůti* > *dechl* || *dechnůti*. Srovn. u Zubatého ve SbornFil. III, 185—186.

12. Vedle verbalisace typu *udělati bác* a *bácnouti* je ještě mechanická verbalisace, vyskytující se u vybízcího *na*. Toto citoslovce se shoduje s onomatopoickými citoslovci objektivními a se staročes. *nužse* v slovesném pojetí; ale na rozdíl od nich se *na* chápe pouze jako imperativ: *na* = *vezmi si*. To souvisí s jeho vybízcím a původně deiktickým významem. Cítí se pak *na* jen jako singulár a v plurále se užívá tvaru *na-te*, jenž vznikl napodobením plurálových tvarů slovesných. Tento plurál mívá i reflexivum *si*: *nate:si ho* Kubín Záp. 313; rovná se tedy úplně imperativu *vezměte si*.

V jazyce starším se *nate* ještě nevyskytalo; alespoň není naň dokladů. Z toho lze souditi, že se *na* teprve časem začalo chápati jen jako singulár a že původně mělo i význam plurálový »vezměte si« (vlastně »hleďte, pohleďte«). Není však vyloučeno, že bylo *nate* již v jazyce starším; je totiž doloženo *na* jen ve smysle singulárovém. To arcíť může býti náhoda. Nepříliš hojné doklady staré nedovolují tedy bezpečný úsudek o chronologii vývoje tvaru *nate*\*.

### Ztráta větné platnosti.

13. V historické době nemívají často interjekce větnou platnost, t. j. jsou jen částmi věty nominální nebo slovesné. Mají buď povahu nominální — substantivní, adjektivní, adverbialní — nebo partikulovou. Tak v případech typu *udělal bác* je citoslovce substantivem, majícím ve větě platnost předmětu; v případech typu *ó ty nešťastníče!* je pak citoslovce *ó* jen partikulí nominální věty

\* Srovn. pols. *nacie*, rus. *нате*.

*ty nešťastníče!* S následující nebo předcházející větou, jejíž částí se časem stala, tvořila interjekce původně souvětí nebo vedle ní fungovala jako samostatná věta. Na př. *má střevičky klapý klap* (Bartoš ve Slovn. 143 ze Sušila) znamenalo původně *má střevičky a ty klapou (které klapou)*, t. j. bylo to souvětí — před *klapý klap* byla pauza — formou parataktické, významem buď parataktické nebo hypotaktické. Citoslovce se časem přestalo pocítovati za sloveso, ztratilo větný význam, zanikla pauza mezi ním a slovesnou větou a stalo se bližším určením substantiva *střevičky*, t. j. atributem (ptáme se: jaké má střevičky?). Nebo *ó ty nešťastníče* znamenalo původně *běda (= je s tebou zle), ty nešťastníče*. Větná platnost interjekce zanikla a interjekce se stala pouhou partikulí nominální věty, vyjadřující v podstatě totéž, co vyjadřovala původně interjekce.

V obojích případech je příčinou ztráty větné platnosti u citoslovce výrazová nezřetelnost proti slovesu. Případy typu *udělal báb* lze srovnávat s bývalými nominálními větami *strach, třeba* atd., jež byly změněny v slovesné přidáním sponového slovesa, *je strach, je třeba*, případy pak typu *ó ty nešťastníče* s nominálními větami (*utíkal*) až *strach*. Srovn. v II § 9a.

Co se týče zachovávání větné platnosti a její ztráty, nechovají se všechny interjekce stejně. O větné platnosti byla již řeč a tak zbývá všimnouti si ztráty větné platnosti.

14. Onomatopoeická citoslovce nejčastěji zachovávají původní větnou platnost a řidčeji se u nich shledáváme se ztrátou větné platnosti.

1. Jako jméno fungují citoslovce v případech typu *udělati báb*, o nichž byla řeč v § 9. Význam těchto spojení je asi »způsobiti bácnutí«, t. j. citoslovce je rovno svým významem substantivu verbálnímu nebo vůbec dějovému a ve větě je předmětem. Podmětem je citoslovce v tomto příkladě: hned jak *první trá-rá* se ozvalo Baar SebrSp. I<sup>o</sup>, 31.

Atributivní platnost má citoslovce v těchto příkladech: *má střevičky klapý klap* (§ 13); co chcete *s takovém hr-hr člověkem* rozumního jednat Malovaný I, 38; *takovího člověka huk-huk* nemožou cítit tamt. »takového člověka, který houká na lidi«. K podobě *klapý* srovn. v § 76 *čuchy*.

Doplňkem je citoslovce v případech typu *on je hr, on je do toho hr, oni bele tak leda mig ho* (§ 9<sub>4</sub>). Nebo: *ale tys také nemusil být hned ,hr-hr'*, hned hrozit a vandrovat Baar SebrSp. XII, 287.

Někdy má citoslovce funkci adverbialní (na otázku jak?): *sňihu befo máto a tož to šlo na tech saňich zglm na to hruđu a zas zglm, až zme bele máto ževi Malovaný I, 37.*

Z jazyka staršího sem náleží tento doklad: *trubači prostí a dosti málo uměli, jedno* (\*jen«) *prosté tra ra ra* Lobk. 12<sup>a</sup>. Citoslovce má zde zřetelnou povahu substantivní a celý výraz je atributem k *trubači*, jako na př. *muž, šedivá brada* (viz II.). Původní smysl je: *trubači prostí, kteří dělají jen trarara*. Dále tento doklad: hlas větru, *to jest zvuk neb fuk (fúk)* Hus Post. 108<sup>b</sup> (Geb. Slovn. I, 390).

Příčinou zániku větné platnosti byla beze vší pochyby — jak jsem již připomněl — výrazová nezřetelnost, neflexivní povaha citoslovcí, živě pocíťovaná v době, kdy měl jazyk jako nejčastější typ větu slovesnou, výrazově zřetelnou. Viděli jsme (v § 10), že si jazyk často z citoslovce vytvořil skutečné sloveso; při tom zůstala jeho větná platnost. Na druhé straně však jazyk jednak přičlenil citoslovce těsně k některé části předcházející nebo následující slovesné věty, aby z části odstranil neflexivní ráz citoslovce (*trubači tra ra ra atpod.*); tím zanikla větná platnost citoslovce. Jednak na vyjádření osoby, čísla atd. přidal sloveso (*udělati bác atpod.*); větná platnost byla zachována, ale přenesena na nové sloveso, t. j. citoslovce ztratilo původní větnou platnost a stalo se jen částí věty. Tato ztráta větné platnosti je tedy výsledek snahy srovnati citoslovce s běžným větným typem.

2. V uváděných příkladech jde o změnu jen v jazykovém povědomí, ve funkci, v platnosti citoslovcí; po stránce tvarové zůstávají citoslovce nezměněna. Nezřídka však je jazyk změnil i po této stránce, takže z nich vznikla skutečná jména: *hrkot, hukot, sykot, dusot, třeskot* a j. Z těchto substantiv nebo vedle nich se pak tvoří někdy adjektiva (*hrčivý, hrkotavý, sykavý*...), z nich dále adverbia, takže se citoslovce stávají tvořivým prvkem jazykovým.

Adverbialní povahy podle skutečných instrumentálů na *-om* nabylo substantivum \**hmk* (*hmok?*), vzniklé z interjekce *hm* a vězíci v slovens. *hmkom pokázat* (Kálal) »ukázati (na něco, na někoho) slovcem *hm«*. Podoba *hmk-* ukazuje na vliv slovesa *hm-kať* (§ 11<sub>1</sub>),

ač je dobře možné, že *hmkom* vzniklo jako adverbium přímo k slovesu *hmkať*, nikoli z citoslovce *hm* podle jmenných instrumentálů.

V jazykovém povědomí se živě cítí souvislost mezi uvedenými a j. nominálními útvary a mezi citoslovci nebo slovesy z nich odvozenými. O tom svědčí slovesa na *-otati*, *blbotat*, *glgotat*, *gágotat*, *plkotat* (§ 10<sup>a</sup>), která vznikla buď přímo ze substantiv typu *gágot* nebo sice z citoslovci, ale vlivem jmen na *-ot*; srovn. i spis. čes. *drkot-ati* apod. Při obojím výkladě je jasné, proč jsou vedle sloves na *-otati* často také slovesa na *-ati*: *drkati* || *drkotati*, *plkati* || *plkotati*, *glgati* || *glgotati* atp. Slovesa na *-otati* se vyskytují hojně na východ. území našeho jazyka. Vedle uvedených sloves jsou to na př. ještě tato: *fukotat* (= fučeti), *chechotat sa*, *sykotat*, *škrhotat*, *špluchotat*, *vrzgotat* Bartoš D. I, 158. Podle nich se přetvořují i slovesa neonomatopoická; na př. *kyvotat sa* || *kývat* (tamt.).

15. Citová a vybízecí citoslovce, jež jsou velmi hojná, zejména v jazyce starém\*, mají nevětnou platnost častěji než větnou. Stávají se buď samostatnou částí předcházející nebo následující věty, s níž původně tvořila souvětí, nebo její normální částí anebo její partikulí bez konkrétního významu. Někdy nelze s určitostí říci, jde-li ještě o větnou funkci či už o její ztrátu. Taková neurčitost bývá v jazyce i jinde, kde jde o změny ve funkci, v pojetí; na př. při změnách semasiologických nebo v pojetí parataktickém a hypotaktickém. Setkáme se s ní hojně při vývoji deiktických interjekcí.

1. Tak se užívá vybízecí interjekce *nu*, *nuže*; na př.: *nuže, již vstaň a pojez* Otc. B 98<sup>a</sup>; *nu, poďme* Komenský Lab. XVIII (249); *nuže, s chutí do toho*; *nuže, pojďme* (§ 7<sup>a</sup>); *nu, jaká pomoc* Čech VybrSp. III, 260; *nu, dočkáte se* Baar SebrSp. XIII, 71. Neuvědomujeme si plně větnou platnost našeho citoslovce, protože následující věta — jak nominální (*s chutí do toho*), tak slovesná (*pojďme*) — vyjadřuje totéž, co bylo původním významem interjekce, vlastně interjekční věty *nuže*. Tento stav vznikl beze vší pochyby tak, že původní význam citoslovce časem vybledl a proto bylo potřebí zřetelně jej vyjádřit znova větou nominální nebo slovesnou. Tím

\* Objektivní interjekce onomatopoické se vyskytají v starých památkách zřídka; viz v § 63.

se stala interjekce skoro zbytečná, takže ji lze bez porušení smyslu vynechat: (*nuže*) s *chutí do toho!*, (*nuže*) *pojďme!* Užíváme-li jí, vyjadřujeme se jen náladověji, citověji než bez ní. Nepochybnou známkou její bývalé větné funkce je pauza mezi ní a následující větou nominální nebo slovesnou. Slova nebo výrazy v takovéto funkci nazýváme samostatnými částmi větnými. Jde tedy o slova (nebo výrazy) s původní platností větnou, která se projevuje pausou, ale nepociťuje se zcela zřetelně, takže se slova, o něž jde, přimykají těsněji k předcházející nebo následující větě než nepochybná samostatná věta, ale ne tak těsně jako normální části věty (podmět, předmět atd.)\*. Jasný je rozdíl mezi samostatnou částí věty a slovem s větnou platností, srovnáme-li na př. *nuže, pojďme se šmíg šmíg, hned být sátek na poty* (§ 61). Ve *šmík šmík* pociťujeme zřetelně větný význam »udělal šmík šmík«, proto je můžeme spojit v souvětí s následující slovesnou větou slučovací spojkou (*šmík šmík a hned...*), kdežto *nuže* s následující větou spojit tak nemůžeme. Nepochybná je ztráta větné platnosti tehdy, není-li za *nuže* pauza; říkáme na př. *nuž pojďme*. Tu je *nuž* pouhou partikulí slovesné věty, nikoli její samostatnou částí. I tehdy, je-li *nuže* odděleno pausou, t. j. je-li samostatnou částí následující věty (*nuže, pojďme*), nemá konkrétní význam a je formální partikulí. V dialektických textech tu bývá čárka — jako znak pausy —, tu nebývá; na př.: *nuž, sa vrácių ten muš s teho kancelára Suchý 81; nevězeų co má robít, nuš sa daų tancovat tamt.\*\*; nuž věil co dělat? Folprecht 56*. A tak je i v jazyce spisovném: *nuže, přistupme bez okolků k jádru věci Čech VybrSp. IX, 245; nuž čóže? Vajanský SobrD. IV, 52*.

Někdy rozhoduje smysl. Tak na př. v *nuže, jak se Vám líbí stinný tento útulek?* (§ 7a) může míti naše citoslovce význam »řekněte«, tedy význam jiný než následující věta slovesná, takže je pak citoslovečnou větou a tvoří s větou slovesnou souvětí. Ale

\* O necitoslovných samostatných částech věty jsem psal v Slavii VII, 808 sl. Srovn. zde v II § 42. Jde o případy, jako *bratr, ten je nemocen* »bratr je nemocen«.

\*\* Pro úplnou ztrátu větné platnosti a splnutí s následující větou se zdá svědčiti ta okolnost, že je za *nuš* enklitikon *sa*. V jiných nářečích by tomu tak bylo, ale v tomto nářečí bývají enklitika i po pauze (na začátku věty), jak ukazují e první doklad: *nuž, sa...*

i tu lze chápati *nuže* jen jako partikuli (\*no«), kterou lze vynechati.

2. Podobně se užívá interjekce *no* nebo *ná* buď jako samostatné nebo normální partikule, zpravidla bez určitého konkrétního významu:

*no, vezmi si* || *no vezmi si; no pojed; no nevím; no... no... no... nebude snad tak zle* Stašek Sp. XVII, 76; *no to seš pěkněj pasák!* Kubín Záp. 75; *no tak si s pánembohem jeť tamt.; no a je pokoj* tamt. 382; byl jeden syn, *ná mňel oce; ná mňeli statek* t. 431; *ná co ode mja sceš?* Folprecht 56; *ná vy idete už dom?* tamt.

V dokladě *no a je pokoj* se zdá spojka *a* svědčiti pro plnou větnou platnost interjekce *no*; ve skutečnosti spojuje *a* větu *je pokoj* s předcházejícím výkladem: ... *zvobrátil vsecky kapcy na ruby*. Partikulová povaha citoslovce *no* je patrná z toho, že ji můžeme bez porušení smyslu vynechati. Totéž platí o *ná*, jež vzniklo z *no a*.

16. 1. Stejným způsobem jako *nuže* a *no* užívá se hojných citoslovcí citových.

Staročes.: *á*, kak mě bolí Štít, uč. 66<sup>b</sup>; *á*, běda mně jest nebohu DalC. 34; *á*, milý tatíku, *á*, milá matko, *á*, milý synu Rokyc Post. 353<sup>b</sup> (Geb.\*); — *ach*, kda jest tomu býti, jakž bych já svůj kónj okročil AlxV. 169\*\*; *ach*, by učili a urozuměli »utinam sa-perent« ŽKlem. 100, 29; *ach*, bychom byli zemřeli Ol. Num. 14, 3 (Geb.); *ach*, žel buď na věky bohu Komenský Lab. VII, 10 (205); — *ai*, prý. kněže, musíme dělati tak, abychom mohli odbyti Rokyc Kl. 18<sup>b</sup> (Geb.); — *awé*, že sem jej (pána) ztratil Kruml. 370<sup>a</sup> (Geb.); — *auwech*, bychom byli zemřeli Ol. Num. 14, 3 (Geb.); — *ba*, kto se vzdří, vzezřě na tvuoј přebytek, by neplakał? Otc.B 140<sup>b</sup>; nebudu moci mieti nepřítele...; *ba*, by byl kto tak silen jako lev... upadne v jámu t. 67<sup>a</sup>; — *é*, žádný mistře, rač vesel býti Mast. 215; *é*, nezahoň mě s svú svatú očí Krist. 47<sup>b</sup>; *é*, kudy se jest zlý svět tam vlúdil ŠtítBud. 173 (Geb.); *é*, kak jsem přenešťastný člověk PassKl. 235<sup>b</sup><sub>1</sub>; *é*\*\*\*, kam král zajde, dá-li nad sebu ukrutnosti... panovati Šach. 293<sup>b</sup>; — *fi*, kde bych se řečí stavil Mast. 423; *fi*, smrdí HusOrth. 178 (Geb.); — *ó*, kako v tem (!)

\* Gebauerovy doklady ve Slovn. pod příslušným heslem. Tam i jiné doklady.

\*\* U Geb. omylem *kda jest býti tomu*.

\*\*\* O původu *é* a *je* (v. dále) srovn. v § 62a.



bludě mdléše Hrad. 45<sup>a</sup>; *ó*, kak vědmo nevědieše | a tak učene blúdieše t. 45<sup>b</sup>; *ó*, co toho neřádu trpěla jest země tato Šach. 305<sup>a</sup>; *óvé*, že tak zjevně | ty se našim bohóm směješ Kat. 2693; — *oj*, kak jest to zlé, že se tomuto neb tomuto dobře vede ŠtítBud. 206.

Novočes. spis.: *á* — to jede dnes sám jemnostpán Baar SebrSp. XIII, 79; — *ach*, ty štědrý večere | noci divoplodné Erben, Štědrý den; *ach*, pro boha!, *ach*, co pravíš? Erben SvatKoš.; *ach*, budiž ty mi pomocna tamt.; *ach*, já na to zapomněla Baar SebrSp. XIII, 66; — *ba*, Bohu žel Klicpera Sp. I, 31; *ba*, nad ty vysoké . . . domy Pery nebylo by vhodnějších kulis k truchlohře noci bartolomějské Čech VybrSp. IX, 101; — *buf*, nevydržím to Klicpera Sp. I, 27; — *eh*, co! Vypravuj něco, brachu Čech t. 238; — *ha!* Nešťastný cizinče! Klicpera Sp. I, 26; — *hm!* to není nic neobyčejného tamt.; — *o!* jak mně mohlo napadnout psaní — sám přijď tamt.; *o!* to by byla ukrutná smrt tamt.; *ó*, příroda je nejlepším kazatelem Čech VybrSp. III, 84; *ó* kdyby tu byla nebožka paní maminka! Baar SebrSp. XIII, 74; — *oh*, že nezůstal věren svým počátkům . . .! Stašek Sp. XVII, 62; — *uf*, já se zadusím Klicpera Sp. I, 34.

Slovens. spis. a dialekt.: *ach*, ako spievajú, slzy by človeka zalialy Vajanský SobrD. IV, 35; *ach*, Bože môj, netresci nás t. 60; *ah*, tu sme u polície! t. 105; *ach*, synu muj, či ty bys' mňa zohabil («opustil»)? CzambelR. 286; — *haha*, teta! Timrava ChudRod. 45; *haha!* Aká myšlienka! t. 4; — *oh*, ako sľúbiť? t. 66; — *oj*, skaral me tu panbuh CzambelR. 297; *phi*, ženo, tu človeča duša šmerzi t. 223; — *pfuj*, nestudný grobian («nestoudný grobiáne») Vajanský SobrD. IV, 214; — *uf!* či som sa vyhrial Timrava ChudRod. 29.

Novočes. dialekt.: *á*, te jož deš? Hors.; — *ach*, to já váz dovedu Kubín Záp. 405; *ach*, ty vypadáš Slavkovs.; — *ach* *je*, co by přišlo na něho, tem by si s tem poradil tamt.; *ach*, Jěžiši, to je bolest Veselský 21; — jož je puledne? *ba meslím* Hors.; *br*, tag mňa mrás po zádech ježžá Slavkovs.; — to je haňba, *fuj* tamt.; — *hm*, jídla prej dost Kubín Záp. 78; — co sceš *há*? Folprecht 56; — *iha*, tys to pěkně spravil tamt.; — *je*, taková velká děvenka a vona se chce ešče chovat Slavkovs.; *jeжда*, tu je heskí Hors.; *jeжда*, naši maminka só hlópi Gregor II, 319; *jeжданенky* a nebojite se sama jit v noci dom? Slavkovs.; — *jój* to je pěkné Folprecht 56; — *kššík* — *kychli*, ež (= až) tak se to ozvalo Čep 12; — *ó*, to si

ešče počká Slavkovs.; *ó*, to trvá kolikrát dloho Veselský 13; *ó*, ty kujone! M.-laš.; *o jé*, to je to škaredi Veselský 13; *ó jé*, tu nebode hutuví Hors.; *ó*, to je spory kopec Kašík 131; — *och*, to je pane kaštánek Slavkovs.; — *ou*, já nechťel Vydra 92.

2. Dokud byly interjeckce plnými větami, nestávala za nimi enklitika náležející do následující slovesné věty; neříkalo se na př.: *ba, se může říci*, nýbrž: *ba, může se říci*, protože se enklitika kladou až za prvním přízvučným slovem nebo taktém (členem). V staročes. dokladech typu *ach, by učiuli*, — *ach, bychom byli zemřeli* je za citoslovcem pomocné sloveso *býti*, jež je dnes enklitické a nemůže tedy státi po pauze (na začátku věty). Z toho se zdá vyplývat, že *ach* splynulo se slovesnou větou (*by učiuli* atd.), že zanikla pauza za ním, takže příklonky *by* a *bychom* stojí podle zákonů o slovosledu za ním jako za prvním přízvučným slovem ve větě; pak by nebylo správné psáti *ach, by učiuli*, nýbrž *ach by učiuli* (t. j. bez čárky jako znaménka pro pauzu). Ale pomocné sloveso *býti* kondicionálních opisů nebylo v jazyce starším enklitické, stávalo na prvním místě ve větě; srovn. v mé práci Příspěvky k nauce o čes. přízvuku (Spisy filosofic. fak. Masarykovy un. v Brně, č. 7) 9. Je arciž možné, že po *ach* pauza zanikla, avšak postavení pomocného slovesa *býti* nesevěčí o tom bezpečně. Nelze tedy vylučovati možnost, že *ach* nesplynulo s následující větou slovesnou a že bylo od ní odděleno pausou. Byl by to zbytek z doby, kdy *ach* mělo plnou větnou platnost a tvořilo s následující větou souvětí. Je arciž těžko rozhodovati, jak tomu v jednotlivých případech je, protože nám mrtvá litera staročeských památek neposkytuje žádné kritérium.

Starý pořádek slov zůstává i tehdy, když zanikla pauza za citoslovcem, které se tak z původní samostatné věty stalo částí následující věty. Je to často u *ba* ve významu stupňovacím: starý Novák nic proti tomu nemá . . ., *ba* uhodil *se* přes kapsu Hálek; *ba* může *se* říci Neruda; *ba* lekl *se* až Jirásek\*. Vedle toho se vyskytá i slovosled přízpusobený nové platnosti citoslovce *ba*, t. j. nevětné; na př.: *ba se může říci*.

3. Velmi často zanikla pauza mezi citoslovcem a následující nominální větou: *á běda, ach běda, ó synu*. Příklady typu *ach běda*

\* Doklady Ertlovy v NR. VIII, 295. Ertl však vykládá slovosled *ba uhodil se* atd. jinak; srovn. mé poznámky v Mnema 316.

budou uvedeny v kapitole o větách nominálních (v II § 7a). Tu je interjekce pouhou partikulí bez konkrétního významu, takže ji lze dobře vynechati: *běda!*, *hoře!* atpod.

Velmi často fungují tak při vokativě nebo nominativě interjekce *ó* a *é*, zejména *ó*, v jazyce starším. Na př.: *ó Ježíši milostivý* Hrad. 46<sup>a</sup>; *ó můj synu* t. 55<sup>b</sup>; *ó předobry Jezu Kriste* t. 46<sup>a</sup>; *ó Maria*, což dieš k tomu t.; *ó milosti převyšena* t. 43<sup>a</sup> || *Ježíši plný milosti* t. 47<sup>a</sup>; *můj přezmílelý synáčku* t. 56<sup>b</sup>; *ženo, co pláčeš?* t. 42<sup>b</sup>;

*ó můj milý synu* Kat. 829; *ó císaři přezlatý* t. 1527 || *můj synu žádúci* t. 1016; *muój najduóstojnějši synu* t. 803; *matko*, darmo mluviš t. 343; — *ó tatíku*, zda chybaš toho... Štít. Bud. 54; *ó tatíku*, kterak jest pochotno... t. 98; *é tatíku*, by o svatých andělech také nám pověděl něco t. 92; *ó milí přátelé*, vystřezte se škuody Štít. uč. 152<sup>a</sup><sub>1</sub>; *é pane můj milý* Pass. Kl. 237<sup>b</sup><sub>1</sub> || *milý tatíku*, kak jest to čtvero stihnutí ŠtítBud. 17; *pověz nám to, milý tatíku* t. 49; *milí moji přátelé...*, poslyšte mne ještě Štít. uč. 151<sup>b</sup><sub>1</sub>;

*é hospodine*, umoř tu žízeň zků Otc. B 99<sup>a</sup>; *ó hospodine* t. 89<sup>a</sup>; *ó synáčku*, dobrýs řemeslník t. 79<sup>b</sup> || *hospodine*, již nám tebe nenie potřěbie t. 68<sup>a</sup>; *synáčku*, nemohuť jěsti t. 63<sup>b</sup>;

*ó pane*, smiluj se nade mnú GestaBř. 127<sup>a</sup>; *ó Augustine*, Augustine, co hledáš? JeronMus. 40<sup>a</sup> || *pane*, dobrěť jest stežkú jeti GestaBř. 127<sup>a</sup>; *najmilejši*, od té nebezpečnosti nemůžete zprošteni býti t. 120<sup>b</sup>; *Augustine*, toť tobě pravi JeronMus. 40<sup>b</sup>.

Je dobře možné, že za *ó* a *é* bývala někdy pauza; ale i tehdy měla citoslovce jen partikulový význam.

V dnešním jazyce se *ó* při vokativě nebo nominativě nevykytuje tak často jako v jazyce starém. Je jistě původu domácího, bez pochyby už z doby prajazykové, ale je možné, že k jeho velmi hojnému užívání v starší době přispěla latina\*.

\* Tak vykládá německý usus Brugmann ve spise *Verschiedenheiten der Satzgestaltung* (viz pozn. k § 5) 32 pozn.